

folklor/edebiyat - folklore&literature, 2023; 29(1)-115. Sayı/Issue -Yaz/Summer
DOI: 10.22559/folklor.2425

Araştırma makalesi/Research article

Sosyolojik Edebiyat Eleştirisi Bağlamında Patografik Söylem Türü Olarak “Hekim Nesri”: Andrey Şlyahov *Klinik S...*

“Physician’s Prose Writings” as a Pathographic Discourse
in the Context of Sociological Literary Criticism:
Andrey Shlyahov’s *Clinic S...*

Gülhanım Bihter Yetkin *

Öz

Edebiyat eserlerine sosyolojik bağlamda yaklaşma fırsatı sunan edebiyat sosyolojisinin gelişimine büyük ölçüde katkıda bulunan en önemli araştırma yöntemi olan sosyolojik eleştiride, yazarın, okurun ve eserin toplumsal koşulların bir çıktısı olduğu görüşünden hareket edilir ve incelemenin sosyal yaşam göz önünde bulundurulması gerçekleştirilmesi gerektiği savunulur. Ana elementi olan sosyoloji disiplininden yola çıkarak metnin hangi konuya odaklandığı ve edebiyat eserinin nasıl bir ortamın çıktısı olduğu konusu, sosyolojik eleştirinin çerçevesini oluşturur. Yazar, toplumun bir üyesi olduğundan onun ürettiği metin de bu anlamda o

Geliş Tarihi (Received): 11-01-2023 - Kabul Tarihi (Accepted): 26-06-2023

* Dr. Arş.Gör. Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yabancı Diller Bölümü/Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Ordu. / Dr., Res.Assist. Ordu University Faculty of Arts and Sciences Department of Foreign Languages Russian Language and Literature Department. gulhanimbihteryetkin16@odu.edu.tr. ORCID ID 0000-0002-2226-255X

toplumsal çevrenin ürünüdür. Sosyolojik eleştiri, eseri oluşturan tam da bu ortamı çözümler. Bu bağlamda sosyolojik okumaya yoğun malzeme sunan en güçlü yazınsal türlerden biri, XXI. yüzyıl Rus edebiyatında ön plana çıkmaya başlayan “hekim nesri”dir. Birinci meslekleri doktorluk olan yazarların oluşturdukları bu yazınsal alanda, sanatçılar deneyimlerinden yola çıkarak yaşadıklarını edebiyat eserlerinde aktarırlar. Bunlardan biri de doktor-yazar Andrey Şlyahov’un modern dönem Rus sağlık sistemindeki aksaklıkları son derece çarpıcı bir şekilde yansıttığı *Klinik S...* adlı eseridir. Bu çalışmada öncelikle çağdaş Rus edebiyatında her geçen gün daha yoğun bir şekilde araştırmacıların odak noktasına çekilen hekim nesrinin özelliklerinden bahsedilmiş, ardından sosyolojik edebiyat eleştirisinin unsurlarından ve niteliklerinden faydalanılarak *Klinik S...* eseri çözümlenmiştir. Sosyolojik edebiyat eleştirisinin ana metodu olan eleştirel yöntemin benimsendiği çalışmada, yapıtında gerçekleri olduğu gibi resimleştirmesinden aslında örtük bir şekilde tenkitini sunduğu anlaşılan yazarın bu hedefi, eserden yapılan alıntılarla gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu düşünceden yola çıkıldığında makalede, yazarın ana fikri üzerinden ilerlenerek bir kurum üzerinden doktorluk mesleği, hekimler, hemşireler, hastalar ve sağlık sistemi, eksiklikleri ve yetersizlikleri ile ön plana çıkarılmıştır. Böylelikle modern dönem Rus toplumunun derinliklerine inilerek hekim bir yazarın gözünden, Rus tıp dünyasının karanlık yüzüne farklı bir pencereden ışık tutulmuştur.

Anahtar sözcükler: *sosyolojik edebiyat eleştirisi, patografik söylem, hekim nesri, Andrey Şlyahov, Klinik S...*

Abstract

Sociological criticism is the most critical research method that significantly contributes to literary sociology and offers an opportunity to address literary works in a sociological context. Assuming that an author, reader, and work are the outputs of social conditions, sociological criticism argues that a sociological analysis should be performed by considering social life. The main subject of sociological criticism is to reveal which subject the text focuses on and what kind of environment the literary work is the output of, starting from the discipline of sociology, which is its main element. Since the author is a member of the society, the text produced by her/him is in this sense the product of that social environment. Sociological criticism analyzes exactly this environment that created the work. The “physician’s prose writings,” which began to arise in 21st-century Russian literature, is one of the most prominent literary genres with profound material for sociological analysis. In this literary genre, physician authors convey their professional experiences through literary works. *The Clinic S...* is one of those works written by physician-author Andrey Shlyahov, who mentioned the troubles in the modern Russian healthcare system strikingly. First, this study focused on the characteristics of physician prose that has become a common topic of interest and research in contemporary Russian literature and then analyzed the *Clinic S...* following the principles of sociological literary criticism. In this study, in which

the critical method, a main sociological, literary criticism method, was adopted, citations were made with an aim to show the author's implicit criticism through explicit depictions in his works. Accordingly, a critical and realistic description of being a physician, nurses, patients, and the failures of the Russian health care system was made. By delving into the depths of Russian society, the dark side of Russian medical world was portrayed from the eyes of an author.

Keywords: *sociological literary criticism, pathographic discourse, physician's prose writings, Andrey Shlyahov, Clinic S...*

Extended abstract

Sociological criticism is the most important research method that allows a sociological analysis of literary works and contributes to the emergence of sociology literary. Sociological criticism emerged in the 18th century in which positive sciences and scientific initiatives gained momentum. This situation also influenced the approaches to social disciplines such as history and literature. Sociological literary criticism is still a popular subject of research and is mainly characterized by critical features. In this context this study addressed physician's prose writings, a literary genre that become known in 21st century Russian literature, within the context of sociological literary criticism, and critically analyzed the problems in the modern Russian health care system considering the physician-author Andrey Şlyahov's discourses in his book. Before introducing a different face of Russian society in Şlyahov's work called *Clinic S...* and making a book review, this study focused on the characteristics of physician prose literature and the leading authors.

Physician's prose writing, which derives its name from the occupation itself, is a critical literature genre that allows physician-authors -as insiders- to share their professional experiences not only from technical aspects but also from a different emotional world with spiritual concerns, important moral and social problems, medical improvements and scientific advantages. In literature, physician prose corresponds to "pathographic discourse." The leading authors of pathographic discourse in the 19th Russian literature are A. P. Chekhov, V. Dal', born in a medical family, S. İ. Mitskevich, V.V. Veresayev and M. A. Bulgakov. The physician prose literature includes the devoted efforts of physicians and tragic stories of patients as well as the malfunctions in health care system and the malpractice of the medics and doctors. The *Clinic S...* by Andrey Shlyahov, a prominent author in the 21st century, is one of them. In his work, as a physician and observer, Shlyahov conveys his own experiences and observations, leaving the inference to his readers. In this work, Shlyahov conveys his professional experience in a very objective way through the life story of his protagonist, Morshantsev. In the work where the author's own value judgments are not felt much, what happened to the protagonist and what he tells are closed to interpretation in terms of bringing the reader to the same conclusion. The strongest area that can be subjected to sociological criticism in the work is the health institution itself. In sociological criticism, the author's place is a determining factor. This literature review method, which is based on the fact that the professional environment in which

the work was written will give important clues about the work, finds its direct reflection in Shlyahov's work. The book is a prominent example of physician prose genre, and the pathographic discourse in the book is analyzed in terms of sociological literary criticism. In sociological criticism, suggesting that literary work is an essential element of social life, a work is handled in the context of time and place, based on the idea that the author is also affected by social life and his time. In the work, which depicts a health institution where human health is ignored, Shlyahov reflects the events as they are and actually he harshly criticizes the 21st century Russian healthcare system. *Clinic S...*, which can be described as a health mafia, sheds light on the issues of its time, digs deeper into the professional lives of physicians, reveals what happens "inside," and explicitly shows them. From the perspective of sociological criticism, which argues that the literary work reflects the period it is in, *Clinic S...* is an important work that offers the opportunity to look at the contemporary Russian society from the "home of life". In this sense, the book has an important place in physician prose literature, in other words, in the pathographic discourse, which began to be studied extensively in the 21st century.

In this study, based on the main quality of sociological literary criticism, the critical method was adopted in the study. Thus, it is aimed to contribute to the field to a great extent due to the lack of research on the literary aspects of Russian physician writers in Turkey. In this article, while the arts of Russian writers whose first profession was medicine, who later turned to literature and whose personal experiences turned them into unique artists, were mentioned, at the same time, the work of one of the aforementioned authors has been analyzed in detail. Thus, in addition to the autobiographical or artistic research on literary writers, both researchers and readers were given the opportunity to look at artists from a professional perspective.

Giriş

Sosyolojik edebiyat eleştirisine dair

Toplumu farklı boyutlarda ele alan disiplinlerin kendi aralarındaki ilişkilere bakıldığında birbirleriyle yakından, uzaktan ya da dolaylı şekilde bağlantılarının olduğu görülmektedir. Söz konusu bilimlerden olan edebiyat, bir diğer disiplin olan sosyoloji araştırmalarına çeşitli yönlerden büyük ölçüde katkı sağlar. Zira uygarlık tarihi içerisindeki gelişimi ve diğer dallarla olan ilişkisi neticesinde edebiyat eserlerinin aydınlatma kapsamı eş zamanlı olarak genişler. Buna ek olarak insanların sosyal ilişkileri, din, mitoloji, davranış biçimleri ve her türden doğa olayı da edebiyatta yansımaları bulur. En nihayetinde edebiyatın bünyesindeki yapıtlar, içerisinde doğdukların toplumların inançlarını, yaşam tarzlarını, duygularını ve düşüncelerini somut bir şekilde açığa çıkarır. Bu anlamda edebiyat, sosyoloji için oldukça elverişli bir gözlem alanı haline gelir (Çelik, 2013: 59, 62). Söz konusu durum, edebiyat araştırmalarına yeni bir boyut kazandırır ve "edebiyat sosyolojisi" adı altında bir yöntemle inceleme alanı sağlar.

Edebiyat sosyolojisinin ana kılavuzu, eserin konusunun geçtiği ortam ve bu ortamın zamanla ilişkilendirilmesidir. Bu doğrultuda söz konusu disiplin, yazarın ve sanatçının içinde bulunduğu çevre ve dönem ile bağlantısını açığa çıkarma hedefi güder. Zira her türlü edebiyat eseri, toplumsal bir olgu üzerinde temellenir. Dili, konusu, şahıs kadrosu, toplumsal zemini, olayların geçtiği yeri ve toplumun yazarının zihninde estetik tonda bükülmesi gibi faktörler sonucunda oluşan eser, toplumsal bir yansıma şeklinde okurun karşısına çıkar (Çelik, 2013: 60-63). Görülmektedir ki edebiyat sosyolojisi, edebiyat ile toplumsal olgular arasındaki etkileşiminin seviyesi üzerine odaklanır. Çünkü edebiyat ve toplum, birbirinden kopuk olmayan iki olgudur. Edebiyat eserlerini realitenin salt bir aynası olarak ele almak bireyi doğru olmayan sonuçlara götürebilir. Gerçekliğin nasıl dönüşüme uğradığı ve çarpıtıldığı dikkatli bir şekilde izlenmelidir. Zira vuku bulan olayların alımlanmasında yazarın yaşamının, iç dünyasının yanı sıra topluma ve döneme yön veren değer yargıları da büyük ölçüde etkindir (Kırtıl, 2012: 309-310).

Edebiyat eserlerini sosyolojik açıdan incelemeye açan ve bu anlamda edebiyat sosyolojisinin doğuşuna katkıda bulunan en önemli araştırma yöntemi sosyolojik eleştiridir. Sosyolojik eleştiri, pozitif bilimlerin ve bilimsel açıklamaların hız kazandığı, bu durumun tarih ile edebiyat gibi sosyal disiplinlere yaklaşımları da etkisi altına aldığı XVIII. yüzyılda ortaya çıkar. Bu dönemin önemli İtalyan yazarlarından Giambattista Vico, *Yeni Bilim (La Scienza Nuova)* adlı eserinde insanın, haricinde kalan gerçekliğe ve toplumla olan ilişkisine değinir. Bu eser, edebiyata sosyolojik bakımdan yaklaşımın ilk örneği kabul edilir. Bahsi geçen dönemde bir kuram olarak henüz olgunlaşmayan sosyolojik eleştirinin gelişimine katkıda bulunan ikinci isim, Fransız yazar Madame de Staël'dir. *Toplumsal Kurumlarla Bağlantıları Açısından Edebiyata Dair (De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales)* adlı çalışmasında Staël, edebiyat eseriyle toplumsal dinamikler arasındaki ilişkiyi ele alır (Tanç ve Erken, 2021: 457). Din, töre, gelenek, yasa gibi toplumsal unsurlar ile edebiyat arasındaki etkileşimi inceler. Çalışmasının birinci bölümünde Yunan, Roma, XVIII. yüzyılın son dönemine kadar olan Fransız, İtalyan, İspanyol, Kuzey Avrupa edebiyatlarına değinirken, ikinci bölümünü ise Fransa'da o dönemin değerlerinin durumu ve ilerleyen süreçteki gelişmeleri konularına ayırır (Köseihal, 2014: 2).

Vico ve Staël tarafından temelleri atılan sosyolojik eleştirinin sistematik bir yapıya bürünmesini sağlayan asıl kişi, XIX. yüzyılda edebiyat eleştirisi ile yakından ilgilenen tarihçi Hippolyte Taine olarak kabul edilir (Keskin, 2016: 459-460). Nitekim Berna Moran, eleştiride eserin nedenlerine yönelen bu inceleme yönteminin en yoğun şekilde XIX. yüzyılda rağbet gördüğünü aktarır. Bu durumu *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* kitabında şu şekilde açıklar:

On dokuzuncu yüzyıl, bilim alanında büyük başarıların sağlandığı ve bilimsel yöntemlerin büyük hayranlık ve saygı yarattığı bir dönemdir. Eleştiri tarihçileri, on dokuzuncu yüzyılda gelişen bu eleştiri çeşidinin bilim alanındaki başarıdan esinlendiği ve edebiyat tartışmalarındaki bitmez tükenmez anlaşmazlıklardan ve öznelcilikten kurtularak sağlam sonuçlara varmak ihtiyacından doğduğunu söylerler. (Moran, 1999: 83)

Zira sanatsal olguların fizik olayları gibi belirgin nedenlerden doğduğunu öne süren Taine de İngiliz Edebiyatı Tarihi (Historie de la littérature anglaise) adlı eserinde İngiliz edebiyatı tarihini üç ana başlığa ayırarak ele alır. Bunlardan ilki, uluslara göre değişiklik gösteren, halkların eğilimlerini ve mizaçlarını ifade eden ırk, ikincisi halkların zamanla biçimlenmesini sağlayan coğrafi ve iklimsel, siyasal ve toplumsal şartları belirten *ortam*, üçüncü ve sonuncusu ise insanın tarihsel etaplarına atıfta bulunan *dönemdir* (Tanç ve Erken, 2021: 457). Taine, bu çalışmasında sanat eserlerinin toplumların belirli bir çevre ve süreç içerisindeki duyguları ile düşüncelerini yansıttığı düşüncesinden hareket eder. Bu doğrultuda eserinde XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Shakespeare, Milton, Swift, Byron gibi önemli yazarların yapıtlarını analiz eder (Köseihal, 2014: 2-3).

Halen pek çok araştırmaya konu olan ve önde gelen bilim insanlarının incelemelerine ana malzeme olan sosyolojik edebiyat eleştirisinin başat odak noktası toplumdur. Edebiyatın bağımsız bir şekilde var olmadığı, toplumun içerisinde doğduğu ve bu nedenle toplumu ifade ettiği düşüncesini savunur. Sosyolojik eleştiride yazarı, okuru ve yapıtı toplumsal koşulların belirlemesinden dolayı da bu unsurlar dikkate alınmalı ve inceleme, bu doğrultuda gerçekleştirilmelidir (Gürçay, 2016: 3). Ana elementi olan sosyoloji disiplininin yola çıkarak metnin hangi konuya odaklandığı ve edebiyat eserinin nasıl bir ortamın çıktısı olduğu konusu, sosyolojik eleştirinin çerçevesini oluşturur. Yazar, toplumun bir üyesi olduğundan onun ürettiği metin de bu anlamda bir toplumsal çevrenin ürünüdür. Sosyolojik eleştiri, eseri oluşturan tam da bu ortamı çözümler. Sosyolojik eleştiri, edebiyat eserine yazınsal ölçütlerden çok sosyolojik ilkeler ışığında yaklaşır ve edebiyat yazarının toplumsal yaşamı taklit ettiğini, yazar, eser ile okurun anlaşılabilirliği için onları çevreleyen sosyal ortamın incelenmesi gerektiğini ileri sürer (Lidar, 2019: 67-68). Nitekim bu çalışmada XXI. yüzyıl Rus edebiyatında ön plana çıkmaya başlayan bir yazın türü olan hekim nesri, sosyolojik edebiyat eleştirisinin ana inceleme şekli olan eleştirel yöntem temelinde incelenecek olup, modern dönem Rus sağlık sistemindeki aksaklıklar ve eksiklikler bizzat kendisi de bir doktor olan yazar Andrey Şlyahov'un kaleminden sıra dışı bir tonda çözümlenecektir. Ancak Şlyahov'un Klinik S... adlı çalışmasıyla edebiyat okurunun Rus toplumunun farklı bir çevresiyle tanışacağı bu çalışmada, eser analizine geçmeden önce yapıtın yazıldığı tür olan hekim nesrinin niteliklerine ve yazınsal alanı geliştiren yazarların sanatlarına değinilecektir.

Rus edebiyatında patografik söylem

Pek çok yazarın edebî kimliğinin yanı sıra gerek eğitim alarak uzmanlaştığı gerekse geçimini sağladığı en az bir de mesleği vardır. Burada, söz konusu mesleğin yazarın sanatında ne derece yansımaları bulduğu sorusu akıllara gelir. Nitekim edebiyat bilimciler arasında bu konu hakkında çeşitli görüşler hâkimdir. Örneğin yazar, edebiyat bilimci ve eleştirmen V. B. Şklovskiy, birinci mesleğin edebiyata olan güçlü etkisini şu şekilde ifade eder: “Bir yazar, açıklıktan ölmek için değil, edebî şeyler yazmak için ikinci bir mesleğe sahip olmalıdır. Yazar, bu ikinci mesleğini unutmamalı, aksine o işi yapmalı; demirci, doktor ya da astronom olmalıdır” (Şklovskiy, 2007). Sovyet yazar K. G. Paustovskiy ise Şklovskiy'in söz konusu

düşüncesini destekleyen ifadeler kullanır: “Her yazarın, yazarlık mesleğine ek olarak en az bir mesleği daha olmalıdır <...> Doktorlardan nasıl harika yazarlar çıktığına bir bakın: Çehov, Duhamel. Neden? Çünkü doktorluk mesleği onlara yaşayan insanlar hakkında muazzam bir bilgi verdi” (Akt: Burıgina, 2013: 200). Paustovskiy’in bu sözleri, özellikle XXI. yüzyıl Rus edebiyatında yükselen yeni bir yazın anlayışına büyük ölçüde dikkat çekmektedir: “hekim nesri”.

Kendileri de doktor olan edebiyat yazarlarının eserlerinde meslekî deneyimlerini paylaşmalarından dolayı adını yazarının iş kimliğinden alan edebiyat türünü nitelemek için kullanılan hekim nesri, Rusya’da gün geçtikçe araştırma ortamını daha da genişleten önemli bir sanatsal alandır. Hekim nesri, eser yazarına yalnızca bir sağlık çalışanının profesyonel yaşamının teknik yönlerini değil aynı zamanda farklı bir duygusal dünyayı, ruhsal endişeleri, önemli ahlaki ve toplumsal sorunları, tıbbın gelişim evrelerini ve bilimsel kazanımlarını “içeriden” yansıtmaya imkânı sunan önemli bir yazın türüdür (İgnatenko, 2016: 219-222). Bir diğer ifadeyle Neklyudova’ya göre (2012: iv), gerçek doktorların eserlerindeki kelime dağarcığında başvurdukları tıbbî ve mistik söylemlerin birleşimi, onlara insan bedenlerini ve yaşamları inandıklarına göre yargılama yetkisi verirken aynı zamanda olaylara yönelik gözlemci bir tutum geliştirmelerine yardımcı olur.

Rus edebiyatında geniş yer kaplayan hekim nesrinin genel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- * Yazarın mutlaka tıp alanında pratik deneyime sahip olması ön koşuldur.
- * Eserin kahramanları tıp alanının temsilcileridir.
- * Metinde, hekimlerin mesleki eylemlerinin betimlemeleri yer alır.
- * Metinde yoğunlukla ön plana çıkan tıbbî terminoloji ve profesyonel tabirler, okurun kendisini olayların merkezinde hissetmesine yardımcı olmak için kullanılır.
- * Eserde hastanın sağlık durumunun, hastalığın klinik tablosunun açıklamaları bulunur.
- * Bu türden nesrin yazarı için doktorun psikolojik durumu önemlidir. Çoğu zaman, iç monolog aracılığıyla kahramanın hisleri ve duyguları aktarılır. Yazarlar tarafından doktorların da herkes gibi sıradan insanlar olduğu, onların da hayatlarında şüphelerin ve endişelerin yer aldığı gösterilmeye çalışılır.
- * Eserde, tıp alanındaki bilimsel ilerlemenin dinamikleri yansımaları bulur.
- * Metinde, yazarın doğrudan bağlı olduğu tıp alanındaki temel farklılıkların tasviri yoğunlukla göze çarpar. Yazarlar, eserlerinde belirli bir uzmanlığa (cerrahi, beyin cerrahisi vb.) ait olmalarını bireyselleştirmeye çalışırlar.
- * Eserde doktorların pratik faaliyetleri ve tıp etiği ile ilgili konulara değinilir.
- * Sağlık kuruluşunun yapısının özellikleri, bulunduğu binanın tasviri metinde belirgin bir şekilde ön plandadır.
- * Kimi zaman eserlerde teşhisleri ve ilaç isimlerini belirtmek için Latince kelimelere ve ifadelere rastlanır.

- * Eserde sıklıkla meslekî alanla ilgili metaforlar, karşılaştırmalar ve lakaplar (hatta bazen bağlam dışı) kullanılır.
- * Metinler büyük ölçüde otobiyografiktir.
- * Eserde “tıp kültürü”nün unsurları geniş yer kaplar.
- * Bu türden eserlerde metinlerarasılık, yoğunlukla ön plana çıkan bir yöntemdir (İgnatenko, 2017a: 756-759).

Hekim nesrinin edebiyattaki karşılığı “patografik söylem”dir. Avrupa edebiyatında tıptan edebiyata yönelim, özellikle XX. yüzyılda “tıbbî anı yazma” ve “tıp romanı” şeklinde kendisini gösterir. Bu yazın şekli, temel anlamda hastalığı, acıyı, ıstırabı ve ölümü tıbbın sosyo-kültürel yönlerinden ele alan XVIII-XIX. yüzyılların patografik söylemine dayanır. Patografik söylem, yaygınlıkla otopatografik olarak adlandırılır. Çünkü genellikle anlatının merkezinde hikâyenin tarafından sürdürüldüğü doktor-yazar-kahraman yer alır. Yalnızca bazı zamanlarda ikinci bir kahraman ortaya çıkar ve bunlar yoğunlukla hasta, hastalık ya da ölüm olur. Bu, başarısızlık, sıkıntı, hastalık ve trajedi gibi anlatılan bireyin kişisel ve iş yaşamındaki olumsuz yönlerini vurgulayan özel bir biyografi türüdür. Hastalık, sadece doktor ve hasta arasındaki meslekî ilişkiyi belirlemekle kalmaz, aynı zamanda sanatsal ve tıbbî söylemde de ana konu haline gelir. Doktor, Alman-Hollandalı günlük yazarı Anne Frank’ın tabiriyle “travma geçirmiş hikaye anlatıcılarını” gönüllü olarak takip eder, bütünüyle onların duygularına ve arzularına odaklanarak acı, ıstırap ve deneyim dünyalarına yoğunlaşır (Plaşiyenkova ve Kovaleva, 2019: 650-651). Dünya edebiyatında bu türden yazarlar arasında A. C. Doyle, O. W. Holmes, R. Cook, M. Crichton, W. C. Williams, W. S. Maugham, W. Percy, F. Rabelais, F. Schiller, A. Schnitzler, A. Verghese vb. sayılabilir.

Rus edebiyatında patografik söylem, en güçlü bir şekilde XIX. yüzyılın önde gelen yazarlarından A. P. Çehov’un sanatında yansımını bulur. Çehov, doktorluk mesleğinin edebiyat yaşamına olan güçlü katkısını bizzat şu sözlerle aktarır:

Tıptaki çalışmalarımın edebî faaliyetlerim üzerinde ciddi bir etkisi oldu; gözlemlerimin kapsamını önemli ölçüde genişlettiler, beni daha fazla bilgiyle zenginleştirdiler; bunun bir yazar olarak benim için gerçek değerini ancak kendisi de doktor olan biri anlayabilir; ayrıca bunların yol gösterici etkisi de oldu ve muhtemelen tıba olan yakınlığımdan dolayı birçok hatadan kaçınmayı başardım. Doğa bilimleriyle, bilimsel yöntemle tanışıklık, beni daima dinç tuttu ve mümkün olduğu yerde bilimsel verileri dikkate almaya çalıştım, imkânsız olduğunda ise hiç yazmamayı tercih ettim. (Çehov, 1899)

Nitekim Çehov’un bu konudaki ünlü cümlesi oldukça dikkate değerdir:

Bir değil, yapacak iki şeyim olduğunu fark ettiğimde kendimi daha mutlu ve tatmin olmuş hissediyorum. Tıp benim resmi nikâhlı karım, edebiyat ise metresim. Birinden sıkıldığımda diğerinde geceliyorum. Düzensiz olmasına rağmen, o kadar da sıkıcı değil ve ayrıca ikisi de ihanetimden kesinlikle bir şey kaybetmiyor... (Akt: Çihlyayeva, 2015: 50)

Çehov, sanat yaşamı boyunca doktor meslektaşlarının, onların hastalarının ve bazen de kendisinin başkahraman olduğu kısa öyküler kaleme alır. Çehov'un doktor imgelerinde kahramanlığa, hastanın iyiliği için kendini feda etme arzusuna yönelik bir ima yoktur. Yazar, daha çok kendi arzularının ve bazen de ailesinin çıkarlarına ters düşse de tıbbi görevini dürüstçe yerine getirme mücadelesi veren doktorları tasvir eder. Çehov'un eserlerinde bir doktorun yaşamının dramı daha ilk sayfalardan başlar ve sonlara doğru hızla gelişir. Dramatik olaylar, kahramanın hayatını değiştirir ve genellikle onu, kısa öykünün çerçevesi içerisinde kalan bir trajediye dönüştürür (Plaşiyenkova ve Kovaleva, 2019: 652). Çehov'un önemli doktor kahramanlarını yansıttığı eserleri arasında, *Altı Numaralı Koğuş (Палата № 6)*, *Kara Keşiş (Чёрный монах)*, *Vanya Dayı (Дядя Ваня)*, *Düello (Дуэли)*, *Entrika (Интрига)*, *Tifüs (Тиф)*, *Mujikler (Мужики)* vb. sayılabilir (Kutko, vd.: 2014: 82-83).

Doktor bir ailede dünyaya gelen V. Dal', kendisi de bu alana yönelerek Dorpat Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okur. Mezuniyetinin ardından doktor olarak öncü birliklere gönderilen Dal', bir süre bu mesleğini sürdürür. Yaptığı cerrahi operasyonlarla, özellikle de göz ameliyatları ile ünlenir (Yakovlev, 2013: 1257). 1836 yılında görevi gereği Petersburg'a giden Dal', A. S. Puşkin'in son günlerinin yakından tanığı olur. Son yirmi dört saati yaralı Puşkin'in başından bir dakika bile ayrılmadan geçiren Dal'in kollarında çok geçmeden büyük Rus şairi vefat eder. Bunun üzerine Dal', Puşkin'in bedenini açarak düelloda aldığı yaranın biçimine ve ölüm nedenine yönelik elde ettiği temel bilgileri derler. Edebî mirası son derece geniş çaplı olan Dal', tıbbî konularda özellikle de geleneksel tıp ile ilgili bir dizi makale kaleme alır. Çağdaşı seçkin yazarlar tarafından övgüyle karşılanan çok sayıdaki öyküsü, dönemin sağlık kuruluşlarının ayrıntılı tasvirini içerir. Bu çalışmalarında Dal'in bir doktora olması gereken niteliklerine ve çeşitli tedavi yöntemlerine yönelik fikirleri açığa çıkar (Natal'skaya ve Melkina, 2016: 39). Doktorluk mesleği, geleceğin yazarına ülkede uzun soluklu yolculuklar yaparak uzak diyarlarda daha önceden bilmediği doğal ve etnografik zenginlikleri keşfetme imkânı sunar. Bu seyahatleri, Dal'e Rus halkının dili ve edebiyatı, atasözleri, deyimleri, masalları hakkında materyaller toplamasında büyük ölçüde yardımcı olur (Şpilyanskiy, 2013: 56). En nihayetinde oluşturduğu Çağdaş Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü (Толковый словарь живого великорусского языка) adlı çalışması ile ün salar. Sözlük, hastalıkların tedavisi ile ilgili birçok tıbbî ve cerrahi terim, halk deyimini içerir. Eserde anatomik ve medikal ifadeler ayrıntılı olarak anlatılır. Halen pek çok doktorun ve sağlık çalışanının terimleri açıklamada başvurduğu bu sözlük, güncelliğini korumaya devam etmektedir (Natal'skaya ve Melkina, 2016: 39).

Rusya'da tıp araştırmacıları için değerli bir kaynak olan, ayrıca halk sağlığı alanında devlet politikası konusunda ilginç malzemeler içeren *Sosyalist Bir Doktorun Notları (Записки врача-общественника)* adlı eseriyle doktor yazar S. İ. Mitskeviç, Rus edebiyatında hekim nesrine büyük ölçüde katkıda bulunan yazarlardan bir diğeridir. Tıp fakültesinden mezun olduktan sonra yazar, 1894'ün başında Moskova İl Zemstvo Sıhhi Bürosu'nda göreve başlar. Buradaki çalışma hayatı, onun için toplumsal tıp okulu görevi üstlenir. Mitskeviç, Sovyet edebiyatında zemstvo tıbbının objektif bir değerlendirmesini yapan ve onun

temel özelliklerini gösteren ilk kişi kabul edilir. 1894 yılında işçi devrimine engel olmadığı gerekçesiyle tutuklanan yazar, yaklaşık üç yıl hapisshanede kalır. Bu süreyi kendisini geliştirmekle harcıyarak sonrasında Yakutsk bölgesine sürgün edilir. Tıbbî çalışmalarına devam eden Mitskeviç, sürgün hapisshanesinde kaldığı üç ay boyunca cezaevi hastanesinde çalışır. Diğer yandan, Kolima bölgesindeki nüfusun içinde bulunduğu kötü durum ve tıbbî işler, ilaç ve teçhizat eksikliği, yerli halkın yok olmasına sebebiyet veren ciddi hastalıklar ve yetkililerin tüm bu sorunlara tamamen kayıtsız kalması hakkında makaleler yayımlar (Yegorişeva, 2019: 921-922).

XIX. yüzyıl Rus edebiyatında patografik söylem, edebiyat eserlerinin yanı sıra kalemle alınan anı çalışmalarıyla da ön plana çıkar. Bunlar içerisinde *Bir Doktorun Notları* (Записки врача) adlı yapıtıyla tanınan doktor-yazar V. V. Veresayev önemli bir yere sahiptir. Veresayev, çalışmalarında kendi hastası olarak gördüğü okurun en üst düzeyde güvenini kazanmak için başvurduğu birinci tekil şahıs ile otobiyografik anlatım yöntemini benimser. İfade özgürlüğüne büyük önem veren Veresayev'in anıları, doktorların ve tıp camiasının çalışmalarının olumsuz yönlerini, görevi kötüye kullanma ve hatta işlenen suçları ifşa etmesi açısından son derece gerçekçidir. Eserlerinde daha çok üzerlerinde tıbbî deneylerin gerçekleştirildiği hastaların haklarına ve meslekte yeni göreve başlayan kişilerin desteklenmesi ve yetiştirilmesi gerektiğine dair görüşlerine yer verir (Plaşiyenkova ve Kovaleva, 2019: 651-652).

Sovyet dönemi edebiyatında patografik söylem yeni toplumsal özellikler kazanır. Her kültür kendi inşa ettiğini yansıttığından, edebî ve tıbbî söylem de bir tür ideolojik, toplumsal ve bireysel terapi haline gelir. Bu dönemin önde gelen doktor yazar temsilcilerinden biri, romanlarının ve öykülerinin sayfalarında XX. yüzyılın sembolü olan bir dizi parlak, hicivle süslü renkli karakterler yaratan M. A. Bulgakov'dur (Plaşiyenkova ve Kovaleva, 2019: 652-655). Üniversiteyi tamamlamasının ardından Smolensk'te yerel doktor olarak çalışmaya başlayan yazar, buradaki deneyimlerini *Genç Doktorun Notları* (Записки юного врача) adlı öyküsünde yansıtır. Difteri hastası bir çocuğa tedavi uygularken enfeksiyon kapmış Bulgakov, bu nedenle uzunca bir süre morfin kullanmak zorunda kalır ve bünyesinde gelişen narkotik bağımlılıktan eşinin ve annesinin ikinci eşi doktor Voznesenski'nin çabaları sonucunda kurtulur. Ekim Devrimi ve İç Savaş sürecinde çarpışma alanlarında doktor olarak görev alan Bulgakov, 1920 yılında tıp ile yollarını ayırarak kendisini tamamen edebiyat çalışmalarına adanır (Mahnev, 2019: 137). Öncesinde Veresayev'in ön plana çıkardığı sorunsal sanatında daha da ileri götüren Bulgakov, mesleğe henüz başlayan doktorun yetiştirilmesi ve insan katılımlı bilimsel deneylerde hekimin kendisini geliştirmesinin önünün açılması konusunu son derece önemli ve gerekli bulur. Bir doktorun yolunun, kariyerinin başlangıcı tarafından belirlendiğine inanır. Bu doktorları anlattığı kısa öykülerinde, birinci anlatım hâkimdir ve okur, bu doktorun ismini dahi bilmez. *Horozlu Havlu* (Полотенце с петухом) öyküsünde genç bir doktoru anlatan Bulgakov, Veresayev'den farklı olarak kahramanına rehberlik etmesi için yaşlı ve tecrübeli bir akıl hocası yaratmaz. Nitekim genç doktorun elinde her türlü özgürlüğü vardır ancak ne tecrübeye ne de ona yol

gösterecek birine sahiptir. Hastalarını tedavi süreçleri boyunca deneyimlediği iç korkuları, şüpheleri, yeteneklerinden şüphe duymanın üstesinden gelme çabaları, kendine karşı bir zaferle sonuçlanır ve tüm bunlar, belirgin bir şekilde doktor olmanın özünü anlamasını sağlar. Bir diğer ve ünlü eseri Köpek Kalbi'nde (Собачье сердце) Bulgakov, edebiyat okurunu tıbbın iki aydınıyla tanıştır: Profesör Filipp Filippoviç Preobrajenski ve asistanı İvan Arnoldoviç Bormental. Bulgakov, eserde kahramanlarına geniş çaplı bir özgürlük verir ve operasyonlarını uygulamaları için onlara uygun koşullar yaratır, ancak bu, ana hedefe ulaşmak için yeterli olmaz. Daha fazla özgürlük, daha fazla sorumluluğa ihtiyaç duyar, bir deneyin olası sonuçlarını öngörmeyi, riskleri doğru hesaplamayı vb. gerektirir. Eserde tıp sanatı, devrim sonrası Rusya'sının kaos ortamından sızan miazmanın, insanlık dışılığın, kayıtsızlığın ve "şeytanlığın" etkisiyle yok edilir. Zihinlerinde karmaşanın ve yıkımın hüküm sürdüğü insanların bulunduğu yerde, ideal bilim dünyasının imkânsız olduğu gösterilir (Plaşiyenkova ve Kovaleva, 2019: 652-655).

Rus edebiyatında hekim nesrine büyük ölçüde yön veren ve halen daha türün gelişimine katkıda bulunan diğer yazarlar arasında N. Amosov, F. Uglov, Yu. Krelin, D. Pravdin, P. Rudiç, G. Marş, O. Saks, S. Lukyanenko, M. Malyavin, V. Katonin, F. Uglov, N. Amosov, P. Tsarfis, V. Dyagilev, Ye. Barenboym, A. Andronova, O. Dilanyan, T. Solomatina, D. Tsepov, V. Naydin, A. Çernov, A. Zvonkov, M. Sidorov, A. Ulyanov, A. Kırilasov, T. Solomatina, A. Burov, L. Şlyahov, M. Dayneka, D. Vezhina vb. saymak mümkündür (İgnatenko, 2017b: 178-179). Söz konusu yazarlar arasında *Klinik S...* (Клиника С...) adlı eseriyle XXI. yüzyılın önemli yazarlarından Andrey Şlyahov özel bir yere sahiptir.

Çağdaş Rus toplumunu "can evinden" okumak: *Klinik S...*

Tıp ve edebiyat, insanı merkeze alan iki önemli alandır. Gerek doktorluk gerekse yazarlık mesleğinde daima ön planda olan unsur insandır. Bu nedenle iki disiplinin çeşitli açılardan bir araya gelmesi kaçınılmazdır. Söz konusu durum, bilhassa mesleği hekimlik olup edebiyata yönelen şahsiyetlerin çalışmalarıyla çok daha etkili bir şekilde sağlanabilir. Nitekim tıp dünyasını ve özelliklerini birinci elden bilmek, bu alanda yazılan eserlerin son derece gerçekçi bir kimlik kazanmasına büyük ölçüde yardımcı olur (Yakovlev, 2013: 1257). Kimi zaman bu çalışmalardaki konular, doktorların özverili çalışmaları, kahramanların ve hastaların trajik öyküleri üzerine olurken kimi zaman da sağlık sektörünün olumsuz yanları, görevi kötüye kullanan kurum personeli ve doktorlar söz konusu yapıtların odak noktasında yer alır. XXI. yüzyılın parlayan yazarlarından Andrey Şlyahov'un *Klinik S...* adlı eseri, bu duruma en çarpıcı şekilde ışık tutan yapıtlardan biridir.

Sovyet-Rus yazar Andrey Levonoviç Şlyahov, tıp fakültesini tamamlamasının ardından yaklaşık on yıl boyunca doktor olarak çalışır. Meslekî hayatı boyunca yoğun bakım ve poliklinik, kardiyoloji bölümü ve ambulans doktorluğu gibi geniş yelpazeli bir deneyime sahip olur. 2009 yılından itibaren doktorluk mesleğini bırakan Şlyahov, edebiyata yönelir. Ancak meslekî deneyimi, kaleme aldığı eserlerinin ana malzemesi olmaya devam eder. Bu dönemde yazarın kaleminden *Acil Servis (Прuemный покой)* adlı bir kitap serisi

çıkarak. Eş zamanlı olarak kaba, biraz da alaycı bir insan olan ancak insan hayatını kurtarmada epey başarılı Doktor Vladimir Danilov hakkında bir dizi hikâye kaleme alan Şlyahov, Rus edebiyatına tıbbî eser serisi kazandırabilen öncü yazarlardan biri olur. Şlyahov, her yeni çalışmasıyla okuru daha yoğun bir şekilde kahramanı Doktor Danilov ve ülkenin sağlık sisteminin gerçekleri ile tanıştır. Eserlerde kader, ana karakteri doğum hastanesinden zührevi dispansere oradan mahkûm hastanesine sürükler. Bu eserler arasında *Morgtan Tımarhaneye ve Geri Dönüş* (Из морга в дурдом и обратно), *Dr. Danilov'un İnanılmaz Gündelik Yaşamı: Bir Stajyerden Bir Kadın Doğum Uzmanına* (Невероятные будни доктора Данилова: от интерна до акушера) sayılabilir. Andrey Şlyahov, çalışmalarında beyaz önlüklülerin gündelik iş yaşamlarını mizah ve ironi ile harmanlayarak ilgi çekici bir şekilde anlatır. Yalnızca doktorlar konusunda eserler kaleme almayan yazarın pek çok sayıda ve çeşitli türlerde de çalışmaları bulunmaktadır. Yapıtlarının kapsamına aynı zamanda çok yönlü ve tartışmalı tarihsel figürler hakkında kaleme aldığı eserler de girer: *Faina Ranevskaya. Yalnız Bir Alaycının Aşkı* (Файна Раневская. Любовь одинокой насмешницы), *Andrey Mironov ve Kadınları ... Ve Anne* (Андрей Миронов и его женщины... И мама), *Rasputin. Son Aziz'in Üç İblisi* (Распутин. Три демона последнего святого), Çaykovski. *Kâğıttan Aşk* (Чайковский. Бумажная любовь) vb. Andrey Sazonov takma adıyla bilgisayar oyunları konusunda ve yemek kitapları da kaleme alan Şlyahov, halen hekim nesrine geniş çapta malzeme sunan eserler yazmaya devam etmektedir (<https://www.livelib.ru/author/168760-andrej-shlyahov>).

Andrey Şlyahov, *Klinik S...* adlı ses getiren romanında Rusya'nın tıp dünyasına son derece sarsıcı bir şekilde ışık tutar. Rusya'daki sağlık sisteminin işleyişi, Rusya Federasyonu Anayasası'na göre sürdürülür. Sosyal devlet anlayışından yola çıkan bu anayasa bağlamında vatandaşın emeği ve sağlığı muhafaza altındadır. Ancak pek çok araştırmacıya göre bu anayasa, pratikte özellikle XXI. yüzyılda gerçeğe genel anlamda uygunluk göstermemektedir. Uzmanların büyük bir kısmı, SSCB dönemindeki sağlık sisteminin tüm yönlerden kaliteli ve işlevsel olması açısından dünyadaki en başarılı uygulamalardan biri olduğu görüşünde birleşir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından (1991) sağlık sektöründe gözle görülür bir durgunluk başlar. Sağlık kuruluşlarına sağlanan finansman büyük ölçüde azalır, yüksek nitelikli uzmanlar yurtdışına göçer, tıp alanında yürütülen bilimsel araştırmalar durdurulur, hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılacak ilaç ve teşhizatların üretimine ara verilir. Tüm bunlar, Rusya'nın sağlık sektöründeki sistemi gerçek anlamda sekteye uğratarak önüne geçilemez sonuçların doğmasına zemin hazırlar (Belovodskiy, 2009: 4-8). Andrey Şlyahov, *Klinik S...* eserinde Rusya'daki tam anlamıyla bu sistem üzerine odaklanır. Kendisinin de doktor olmasından dolayı çalışmasında işlediği konuları bizzat deneyimlerinden ve gözlemlerinden aktaran, bir diğer ifadeyle yaşananlara "içeriden" bakabilen yazar, ele aldığı olayları bütünüyle gözlemci konumunda sunarak çıkarımı okurun kendi muhayyilesine bırakır. Hekim nesrine güçlü bir örnek teşkil eden bu eserde, aslına bakılırsa Rus edebiyatında daima var olan patografik söylem, sosyolojik edebiyat eleştirisi bağlamında çözümlenecektir. Edebiyat eserinin sosyal yaşamın önemli bir

unsuru olduğu düşüncesinden yola çıkan sosyolojik eleştiride yapıt, yazarının toplumsal yaşamının ve döneminin bir ürünü olduğu düşüncesinden hareketle genel anlamda çevre ve zaman bütününde ele alınır. Nitekim *Klinik S...* eserinin daha giriş kısmındaki tanııtım cümleleri, yazarın içerisinde bulunduğu zaman/dönem hakkında önemli bir konuya gerçekçi bir şekilde değineceğine dair ipuçları verir:

Böylesi bir tıp romanını henüz okumadınız! “Doktor sırları” hakkında bu denli dürüst, güvenilir ve içten bir şekilde daha önce kimse yazmaya cesaret edemedi. Bunlar “stajyerler”, “Doktor Zaytsevler” ve “Rus house”ları hakkındaki sevimli hikâyeler değil, “en insancıl mesleğin” çirkin taraflarının, ölüm taşıyıcısına dönüşen bugünkü hastanelerin, kliniklerin, araştırma enstitülerinin acı gerçeklerinin hikâyeleri. Mesleğin tüm sırlarına hayatını adanmış eski bir doktor olan ve ülkedeki tıbbın derinliklerini ilk elden bilen Andrey Şlyahov, yeni romanında hiçbir şeyi saklamadan veya süslemeden, Kardiyoloji ve Kalp Cerrahisi Araştırma Enstitüsü’nün perde arkasına bakmanıza olanak tanıyarak kurumsal sessizlik büyüsunü bozuyor... Bu siyah beyaz dünyaya, en karmaşık kalp ameliyatlarının ve tam bir kalpsizliğin olduğu beyaz önlükler ve siyah işler dünyasına hoş geldiniz. Kaderin sizi hiçbir zaman Ölüm Enstitüsüne getirmeyeceğini mi umuyorsunuz? Herkes bunu umuyordu... (Şlyahov, 2012: 3)

Sıra dışı bir okumaya maruz kalınacağına dair sinyallerin daha ilk satırlardan güçlü bir şekilde hissettirildiği bu ifadeler, eserin kapsamında doğduğu zamanı yansıttığını birebir doğrular niteliktedir. Bu durum, eserin sosyolojik okumaya uygunluk derecesini artıran önemli bir ayrıntı olarak hizmet eder. Diğer yandan, sosyolojik edebiyat eleştirisinin ana yöntemi eleştiridir. Işık tuttuğu döneme, olaya, olguya ya da kişilere yönelik tenkitin ciddi bir şekilde ön planda olduğu bu yöntemde, yazar yapıtının ana fikrini sunarken eleştirel yöntemin tüm verilerinden faydalanır. Nitekim *Klinik S...*’de de dönem sağlık sisteminin yoğun eleştirisi ana kahramanın yaşantısı üzerinden verilir. Bu nedenle yapıt, başkahramanın anlatımıyla okurun karşısına çıkar. İşe henüz başlayan bir doktor olan Dmitriy Konstantinoviç Morşantsev, karakteristik özellikleri gereği son derece mükemmeliyetçidir. Hatta bu yapısından dolayı kız arkadaşıyla anlaşamayarak ondan ayrılmak zorunda kalır. Sorumluluk almaktan çekinmeyen kahraman, aksine mesleğe yeni başlayan tüm intörnler gibi her defasında gerçek bir doktor olduğuna dair kendini herkese gösterme ve kanıt-lama fırsatını kollar. Ancak eserin detaylarına inildiğinde, kahramanın doktorluk yolculuğuna çıkış sürecinde aslında büyük bir dönüşüm geçirdiğine şahit olunur. Morşantsev, göreve başladığı ilk yılında tıbbın sınırsız olanaklarına yüreктen inanır. “Bugün bir şey imkânsızsa, yarın kesinlikle mümkün olacaktır” düşüncesinden hareket eder. Üçüncü yılında, şüpheciliğe kayar. Onun için henüz gerçeklerden payını almamış olan tıp, artık ona farklı, anlaşılması zor ve hiçbir şekilde yaşam bilimleriyle bağlantılı olmayan bir yığın gibi görünür. Öyle ki bir zamanlar tıbbı “geleneksel olarak yasallaştırılmış şarlatanlık” olarak adlandıracak kadar ileri gider. Beşinci yılına geldiğinde klinik disiplinlerde tecrübe kazanır ve tıbbı daha bilinçli, önyargısız bakmaya başlar. Artık doktorların çok şey yapabileceğini, ancak pek faal olmadıklarını, bilimin ise durmadan ilerlediğini ve her geçen gün faydalı işlere daha fazla olanak tanıdığını savunur. Sosyolojik eleştiride yazarın ve eserin durumu-

nu, niteliklerini vb. sosyal koşullar belirler. Nitekim Morşantsev'in meslekî yaşamındaki bu dönüşümün de yine içerisinde bulunduğu toplumsal şartlardan kaynağını aldığı görülür. Karakteristik özellikleri gereği çalışmaya başladığı enstitüde de büyük ölçüde dikkat çeken kahramanın, bir çocuğun ölüm hikâyesini öğrendikten sonra sorumlu doktorun meslekten men edilmesi gerektiğini söylediği anda yine kendisi gibi hekimlerden “radikal” ya da “demagog” olduğu yönünde eleştirilerle karşılaşması, söz konusu sağlık kuruluşunun mantalitesini gözler önüne sermesi açısından eserin önemli bir kesitini oluşturur. Her yönüyle diğer doktorlardan farklı bir bakış açısına sahip olduğu görülen Morşantsev'in genel anlamda çevresini pasif bir şekilde analiz etmesi de bölüm başkanında muhbir olduğuna dair izlenim uyandırmasına yol açar. Göreve olan sadakatin hoş karşılanmadığı bu ortamda Morşantsev, daha ilk günlerden bölüm başkanıyla çatışma yaşar ve kurumdaki hemşireler dahi onu bakışlarıyla ve tutumlarıyla aşağılar. Çünkü enstitüde belirli bir düzen hâkimdir ve bu kurum, kendisi gibi olmayanı daima dışarı itmeye hazırdır. Buradan da anlaşıldığı üzere eserde sosyolojik eleştiriye tabi tutulabilecek en güçlü alan, sağlık kurumunun kendisidir. Sosyolojik eleştiride yazarın içerisinde bulunduğu mekân belirleyici bir etkidir. Eserin yazıldığı meslekî ortamın yapıta dair önemli göndermelerde bulunacağını ileri süren bu edebiyat inceleme yöntemi, Şlyahov'un eserinde tüm yönleriyle yansımaları bulur. Şlyahov, bizzat kaleme aldığı *Yazardan (Om aemopa)* bölümünde olayların mekânı olarak seçtiği yerin hayal ürünü olduğundan bahseder. Aslında bütünüyle gerçek kişileri ve kurumları anlatacağı romanında bunu yapmasının gerekçesini şu şekilde açıklar:

Akademisyen Lang Kardiyoloji ve Kalp Damar Cerrahisi Araştırma Enstitüsü hayali bir kurumdur. Rehber kitaplarda veya Moskova haritasında böylesi bir yeri aramanın anlamı yok. Gerçek hayattaki bir tıp kurumunu alıp onun hakkında bir kitap yazdığımızda gözden kaçan diğer tüm tıbbî kurumlar hemen gücenebilir. Bu nedenle kurumların ve kahramanların isimlerini kurgulamak gerekti. (Şlyahov, 2012: 5)

Buna karşılık “diğer her şey ise kurgu değil, gerçeklik, günlük hayatımızın acımasız gerçeği” diyerek anlatacaklarının gerçeklik üzerine temellendiğinin de altını çizer. Nitekim eserine verdiği *Klinik S...* başlığından da belirli bir noktayı hedef almıyormuş izlenimi vererek aslında ülkedeki tüm sağlık kuruluşlarını genellemek istediğini anlamak mümkündür. Başka bir ifadeyle, hiçbir yeri göstermeyerek içten içe her yere ayna tutmaktadır.

Morşantsev'in göreve başladığı enstitü, dünyaca ünlü bir isme sahip ancak içerisindeki düzenin son derece yetersiz ve çarpıklıklarla dolu olduğu bir kurumdur. Zira eserde *Girişimsel Aritmoloji Anabilim Dalı (Отделение интервенционной аритмологии)* bölümünde her ne kadar tüm sağlık kuruluşlarını kapsayan genel bir standart olsa da bu kurumların içe kapalı bir düzene sahip olduğundan bahsedilir. Eserin ana mekânı olan enstitü de kendi içerisinde bir çarkta işler ve katı sınırlarla çevrili ilkelerine herkesin boyun eğmesini ister. Nitekim daha yakından incelendiğinde, kurumda hastalık tedavisinde temel ölçütün ücretlendirme olduğu görülür. Hastayla yatış işlemi yapılmadan bir sözleşme yapıldığı, gerektiğinde kalp pili gibi cihazların hastaya aldırıldığı, tedavi gözlemi ve sonlandırılması gibi durumların da ücretlendirilmeye tabi tutulduğu burada bulunan bir diğer doktor

Dovjik tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Dönemin sağlık kuruluşlarına ve sistemine ışık tutması açısından eserdeki bu itiraflar ve ifşalar önemli bir yere sahiptir. Rusya'daki sağlık sisteminin sorunlarını eleştirmek için Şlyahov zaman zaman başka kurumlara da ışık tutar. Ele aldığı mekanlarda suç unsuru normalleştirilmiş üstelik bu, en kutsal mesleğe sahip kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Söz konusu suçlardan rüşvet ve yolsuzluk bu mekânların adeta olağanı haline gelmiştir. Bu duruma vurgu yapabilmek için bir taşra polikliniğindeki hastaların sohbetine eserde genişçe yer verilir. Yeterli sayıda uzmanın olmamasından dolayı tedavi görebilmek için kurumdaki yegâne doktorun işaret ettiği “hediyeler”i (çoğunlukla viski) mutlaka getirmeleri gerektiğinden yakınan hasta, işlerini kötüye kullanan ve insanların zor durumlarından faydalanarak rüşveti sıradanlaştıran, hatta insanların gözü önünde bu hediyeleri almaktan çekinmeyen doktorların hâkim olduğu bir işleyişten bahsederek ülkedeki acınası durumu ifşa eder. Görevi kötüye kullanma durumu, Morşantsev'in anlatımıyla ön plana çıkan bir onkolog doktor tarafından daha ileri boyuta taşınır. Kanser tedavisi gören hastaların umutlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanan onkologları simgelemek için eserde sahneye alınan bu doktor, ölmek üzere olan insanlara hayat umudu vadederek daha çok ücretli tedavi yöntemlerine onları yönlendirdiğini, böylelikle paralarını alarak kendisine daha rahat bir hayat sağladığını itiraf eder. Hastaya müşteri gözüyle bakıldığının apaçık ifadesi olan bu eylem, poliklinikte hemşirenin hastaneyi önce market ardından da havalimanı ile kıyaslamasıyla absürdizme varan bir trajediyle daha çarpıcı bir şekilde yansıtılır. Bu noktada beliren bir hastanın isyanı, sağlık kuruluşlarındaki bu katı uygulamalara son derece hazin bir şekilde dikkat çeker: “Her birimizin tedavisi için devlet onlara para ödüyor. Hasta yoksa para da yok. Bu nedenle bizi burada tüm bölümlere sokuyorlar, kendilerine kazanç sağlıyorlar” (Şlyahov, 2012: 44). Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde edebiyat eserinin bulunduğu devir ve ortam içerisinde ele alınması gerektiği düşüncesi, bu sahnelerle birebir doğrulanmaktadır. Doktor yaşantılarının gizemlerinin açıklığa kavuştuğu eserde, Şlyahov söz konusu meslekî yaşamdaki çarpık düzene olan tutumunu olduğu gibi paylaşarak okura kendi düşüncelerini katmıyormuş gibi görünse de aslında sosyolojik edebiyat eleştirisinin ana yöntemi olan eleştiriden örtük ancak çok daha etkili bir şekilde faydalanır.

Enstitüdeki işleyişe odaklanıldığında, bir diğer toplumsal açıdan yüz kızartıcı suç olan haraç kesmenin bir davranışa dönüştüğü, bunun da diğer ahlakî sorunlar gibi sıradanlaştığı dikkat çeker. Birim başkanının dürüst yoldan para kazanmamayı öğütlemesi, kurumdaki düzenin arka planına bir başka açıdan ışık tutar. Başkan, bu duruma da şöyle bir gerekçe ileri sürer: “kendinizi kısır koşullar zincirinin masum bir kurbanı olarak görün” (Şlyahov, 2012: 104). Hatta bu düşüncesinden daha da ileri giden başkan, Morşantsev'den kendisine aylık ödeme yapmasını bir diğer ifadeyle haraç vermesini isteyerek kurumda gelekselleşen bir tür modern yolsuzca para kazanma eylemini şu sözlerle aklamaya çalışır: “Enstitümüzde belli... gelenekler var. Her uygar devlette vatandaşlar belli vergilere tabidir ve bizim enstitümüz de devlet içinde bir devlettir... Aylık ek gelirinizin üçte birini bir tür gelir vergisi olarak bana vermeniz gerekiyor...” (Şlyahov, 2012: 104). Hastaları ve insan

yaşamını hafife alan bu sistemin tüm parçaları, kendi içerisinde bir uygulama oluşturarak herkesin de onlara adeta biat etmesini ister. Enstitüde barınabilmenin yolunun onlara söylenenleri itiraz etmeden kabul etmekten geçtiğini düşünen bu doktorlar, elde ettikleri kazançları da “çalışmak yani gerçek anlamda para kazanmak” olarak görürler. En nihayetinde kurumdaki “ihmal”lerin ciddi boyutlara ulaşması kaçınılmaz olur. Yaşanan ölümler, üzerinde durulmayan önemsiz ayrıntılar olarak algılanır. Morşantsev’in bir hasta ölümüne şahit olması neticesinde yönetim tarafından herhangi bir sorgulamaya tabi tutulmaması bu durumun bariz örneğidir. Hastanın öyküsünü öğrenen Morşantsev’in aslında yanlış müdahale sonucunda hayatını kaybettiğini fark etmesi, kuruluştaki insan yaşamının ne derece hafife alındığına bir kez daha vurgu yapar. Sosyolojik edebiyat eleştirisi bağlamında buradan Rusya’daki sağlık sisteminin dinamik yapısı açığa çıkarken, eserin tam anlamıyla bu toplumsal yaşamı yansıtmak amacıyla kaleme alındığı ve yapıtı bu doğrultuda ele almak gerektiği anlaşılmaktadır.

Sosyolojik açıdan incelemeyle ele alındığında ana fikri ve verdiği mesajları her sayfada çok daha farklı şekillerde ortaya çıkan eserde, enstitüde uygulanan bir diğer uygulama daha sağlık sisteminin çarpık düzenine rahatsız edici bir tonda ışık tutar: görevi ihmal. Yaşananlar karşısında daima tepkisiz kalmaya çalışan Morşantsev’in bu sessizliği, yılbaşı gecesi tuttuğu nöbet sırasında bozulma noktasına gelir. Vizit esnasında hastalarla konuşurken yataklarının kenarında bulunan düğmeye bastıkları takdirde nöbetçi hemşirelerin yanlarına geleceklerini söylemesi üzerine odadakilerin aksini iddia etmesi ve doktorun durumu sınamak için düğmeye basmasıyla gerçekten de hiçbir hemşirenin gelmemesi onu büyük ölçüde öfkelenendirir. Hemşirelerin nöbet tutması gereken yere gittiğinde kimseyi görevi başında bulamayan doktorun, üstüne bir de yasak olmasına rağmen sigara içerken onları yakalaması iyice çileden çıkmasına neden olur. Enstitüde herkesin kolaylıkla uyguladığı bu görevi ihmal, Morşantsev’in nöbeti boyunca yazar tarafından belirgin bir şekilde defalarca ön plana çıkarılır. Henüz azarladığı hemşirelerin astım krizine giren hastanın yanına yaklaşık bir saat hiç uğramamaları ve bu esnada hastanın ölmek üzereyken doktorun fark etmesi ve müdahale etmesiyle yaşanacak bir trajedinin önüne geçilmesi, bu durumu vurgulamak için başvurulan bir diğer örnektir. Yine hemşireleri yerlerinde bulamayan Morşantsev’in, onları ararken telefon ettiği laboratuvarından da ısrarla cevap alamaması, söz konusu sağlık kuruluşundaki aksaklıklara bir yenisini ekler. Üstelik Morşantsev’in olanları bölüm başkalarına anlatması sonucunda karşılaştığı tepki, daha trajiktir. Hemşirelere bir yaptırım uygulanmadığı gibi nöbetçi doktor tüm bunların sorumlusu gösterilir. Çünkü enstitüdeki kural şudur: “Enstitüde yazılı olmayan kurala kutsal bir şekilde uyulur: “Sessizce kendi işini yap ve başkalarının işine karışma” (Şlyahov, 2012: 82). Tüm bunlara ek olarak enstitüde hasta yakınlarının şikâyetleri sonucu doktorlara açılan soruşturmalar, sağlık kurumunun yeterliliğini daha açık bir şekilde gözler önüne serer. Yaşananlara gözlerini kapatan doktorların durumu, en nihayetinde kurumun gazeteye haber olması sonucunda daha içinden çıkılmaz bir hale girer. Aynı zamanda gazetede makalede, enstitüde sağlık teçhizatlarının firmalardan büyük indirimlerle alındığından ancak normal satış fiyatlarının iki katı üstünde gös-

terildiklerinden de bahsedilir. Doktor Kapanadze, makalede bu yazılanlara atıfta bulunarak söz konusu tabloyu şu şekilde değerlendirir: “Bizim tıp mafyamız diğer tüm mafyalardan daha havalı!” (Şlyahov, 2012: 107).

Hekim nesrinin önemli bir özelliği olan “tıp kültürü”nün unsurları, eserde sosyolojik edebiyat eleştirisi bağlamında ele alındığında daha belirgin bir şekilde çözüme kavuşur. Toplumsal koşulların bireyin karakterini ve davranışlarını şekillendirdiği düşüncesi, enstitüdeki en üst idari birimden alttaki bölümlere kadar sağlık çalışanlarının tamamı tarafından sorgulanmadan uygulanmasıyla karşılığını bulur. Morşantsev’in yaşam hikâyesi temelinde toplumsal hayatın önemli bir meslekî alanı olan doktorluğun derinliklerine inilen eserde, hekimliğin doğal ortamına dair ilgi çekici anlatımlar da söz konusudur. Örneğin hekimler arasında bir atasözü halini alan “her doktorun kendi mezarlığı vardır” cümlesi, insan yaşamı üzerine temellenen mesleklerine yönelik önemli göndermelerde bulunur. Diğer yandan meslekte karşılaşılan sorunları “tırmık” ile özdeşleştiren doktorlar, bu benzetmeyi içerisinde buldukları sağlık sektörünün engellerle dolu oluşuna vurgu yapmak amacıyla kullanırlar. Buna ek olarak doktorluk mesleğinde gülmek, sıra dışı bir eylem olarak algılanır. Öyle ki bu durum, Morşantsev’in birim amiri ile bir tartışması esnasında gülümseyen yüz ifadesinin muhatabını daha da öfkelenmesi sonucu ortaya çıkar. Kahramanın, müdürün sorularına yine gülerek cevap vermesi sonucu karşısındakinin çileden çıkması ve sarf ettiği “Belki biraz yaş farkımız var ama statüler tamamen kıyaslanamaz...” cümleleri meslekî alanda bir başka konuya daha dikkat çeker. Müdürün “hala bir hiçsin ve adın bir hiç” demesi, doktorlar arasındaki ast-üst ve şöhret ilişkisini gözler önüne serer. Morşantsev ise bu durumu “Ne zarif ve aynı zamanda ölümcül bir enjeksiyon!” olarak tanımlar. Görüldüğü üzere sosyolojik okumaya büyük ölçüde materyal sunan bu eserde Rusya’daki sağlık sistemine yönelik etkili bir eleştiri gözlemlenirken, bunu gerçekleştirenin kendisinin de bir doktor olması yapıtın göndergesel yönünü daha da güçlendirmektedir. Edebiyat eserinin içerisinde bulunduğu dönemi yansıttığını savunan sosyolojik eleştirinin penceresinden *Klinik S...*, çağdaş dönem Rus toplumuna “can evinden” bakma fırsatı sunan *önemli bir yapıttır*.

Sonuç

Toplumun içerisinde doğmasından dolayı toplumu ifade ettiği savunulan edebiyatın bu nedenle sosyolojik koşullar dikkate alınarak incelenmesi gerektiğini savunan sosyolojik edebiyat eleştirisinde eser, çok boyutlu ele alınır. Yazarın içerisinde bulunduğu ortam, çevre ve mekân, bu inceleme yönteminin odaklandığı unsurlardır. Edebiyat eserinin söz konusu öğeler dikkate alınarak incelenmesi durumunda anlaşılabilirliğini savunan sosyolojik eleştiride olaylar, eleştirel bir tonda sunulur. XXI. yüzyıl Rus edebiyatında yükselen bir yazın türü olan hekim nesrine mercek tutulduğunda, yazarlarının birinci mesleklerinin doktorluk olduğu ve eserlerinde de kişisel deneyimlerini paylaştıkları görülür. Bu nedenle sosyolojik çevreleri kapsamında oluşturdukları yapıtlarını, içeriden sunabilmeleri nedeniyle son derece gerçekçi bulunurlar. Nitekim sosyolojik edebiyat eleştirisi bağlamında in-

celeme gerçekleştirmeye büyük ölçüde uygunluk sağlayan hekim nesrine verilebilecek en güçlü örnek, kendisi de bir doktor olan Andrey Şlyahov'un *Klinik S...* eseridir. Şlyahov, bu yapıtında sahip olduğu meslekî deneyimini başkahramanı Morşantsev'in yaşam hikâyesi üzerinden oldukça eleştirel bir şekilde aktarır. Her ne kadar yazar, anlatımı sırasında araya girip kendi değer yargılarına belirgin bir şekilde işaret etmese de eserde, zaten başkahramanın başına gelenler ve anlattıkları okuru aynı sonuca götürmesi açısından yoruma kapalıdır. İnsan sağlığının göz ardı edildiği bir sağlık kuruluşunun tasvir edildiği yapıtta Şlyahov, yaşananları olduğu gibi yansıtarak aslında sosyolojik edebiyat eleştirisinin ana yöntemi olan eleştiriden büyük ölçüde faydalanır ve XXI. yüzyıl Rus sağlık sistemini sert bir şekilde ele alır. Üstelik yazarının da söz konusu çevrenin bir parçası olmasından dolayı güvenilirliği sorgulanmayan eserde, görevini kötüye kullanan doktorların, sağlık çalışanlarının ve buradan da sistemin eleştirisi belirgin bir şekilde ön plana çıkar. Sosyolojik edebiyat eleştirisi bağlamında incelenen eserde, doktorluk mesleği, hekimler, hemşireler, hastalar ve sağlık kuruluşunun aksaklıkları ve yetersizlikleri oldukça çarpıcı bir şekilde göze çarpmaktadır. Bir sağlık mafyası olarak nitelendirilebilecek olan *Klinik S...*, dönem koşullarına ışık tutması, hekimlerin meslekî hayatlarının derinliklerine inmesi, içeride vuku bulanları ifşa etmesi ve bunları tüm çıplaklığıyla göstermesi açısından, XXI. yüzyılda bilim insanları tarafından daha yoğun bir şekilde araştırılmaya başlanan hekim nesrinde bir diğer ifadeyle patografik söylemde önemli bir yere sahiptir.

Yazarların makaleye katkı oranları

Bu makaledeki yazar %100 düzeyinde makalenin yazılması aşamalarına katkı sağlamıştır.

Contribution rates of authors to the article

The author in this article contributed to the 100% level of writing of the article.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Support Statement (Optional): No financial support was received for the study.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Statement of Interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.

Kaynakça

- Belovodskiy, A. A. (2009). *Zdravoohraneniye v Rossii: Problemi i puti reşeniya* (Health care in Russia: Problems and solutions). Kemerovo, Кемерово, <http://econf.rae.ru/pdf/referat/Belovodskii.pdf>, 29.07.2021.
- Burıgina, T. S. (2013). O roli medintsinkoy professii v jizni i tvorçestve vraçey-pisateley (About the role of the medical profession in the life and work of doctor-writers). *Vestnik nauki Sibiri*, 4 (10), 200–204.
- Çehov, A. P. (1899). АНТОН ПАВЛОВИЧ ЧЕХОВ, МХТ им. Чехова, <http://www.mxat.ru/history/persons/chehov/>, 02.11.2022.
- Çelik, E. (2013). Edebiyat eseri toplumun aynasıdır: Edebiyat ve sosyoloji ilişkisi üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 104 (738), 59-64.
- Çihlyayeva, A. A. (2015). Anton Pavloviç Çehov – pisatel ili vraç? (Anton Pavlovich Chekhov - a writer or a doctor?). *Bulletin of Medical Internet Conferences*, 5 (1).
- Gürçay, S. (2016). Âşık Veysel’in “Senlik benlik nedir bırak” şiiri sosyolojik eleştiri edebiyat kuramı açısından incelenmesi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2 (3), 1-20.
- İgnatenko, M. V. (2016). *Svoeobraziye janra “vraçebnoy prozi”* (The originality of the genre of “medical prose”). Fundamentalniye i prikladniye nauçniye issledovaniya: aktualniye voprosi, dostijeniya i innovatsii, sbornik statyey pobediteley mejdunarodnoy nauçno-praktičeskoj konferentsii (Basic and applied scientific research: topical issues, achievements and innovations, collection of articles of the winners of the international scientific and practical conference). MTSNS “Nauka i prosveşçeniye”, İzdatelstvo: Nauka i prosveşçeniye (İP Gulyayev G. Yu.) (Penza), 219-222.
- İgnatenko, M. V. (2017a). *Janr “vraçebnoy prozi”: fenomen professionalnogo pisma* (Genre of “medical prose”: the phenomenon of professional writing). Mejdunarodnaya nauçno-praktičeskaya konferentsiya (International scientific and practical conference), MTSNS Nauka i prosveşçeniye, 756-760.
- İgnatenko, M. V. (2017b). *Klassifikatsiya proizvedeniy janra vraçebnoy prozi* (Classification of works of the genre of medical prose). VII Mejdunarodnaya nauçno-praktičeskaya konferentsiya (VII International Scientific and Practical Conference), MTSNS Nauka i prosveşçeniye, 178-180.
- Keskin, A. (2016). Berna Moran’ın eleştirisinde sosyolojik eleştiri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (32), 456-467.
- Kırtıl, G. (2012). Edebi metinlerin sosyolojik imkânı üzerine farklı yaklaşımlar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 291-312.
- Kösemihal, N. Ş. (2014). Edebiyat sosyolojisine giriş. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2 (19-20), 1-37.
- Kutko, İ. İ., Teryoşin, V. A. ve Peresadin, N. A. (2014). Psihoterapevtičeskiye i deontologičeskiye aspekti primeneniya tvorçeskogo naslediya i biografiçeskih dannih pisatelya i vraça A. P. Çehova v kliničeskoj praktike (obosnovaniye çehovoterapii) (Psychotherapeutic and deontological aspects of the use of the creative heritage and biographical data of the writer and doctor A. P. Chekhov in clinical practice (justification of Chekhov therapy). *Jurnal psihiatrii i medintsinskoj psihologii*, 2 (34), 78-83.
- Lidar, V. (2019). *Edebiyat ve modernite ilişkisi: 20. yüzyıl edebi metinlerinde ‘bahçe kültürü’ ve ötekini konumlandırılması* [Doktora tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı.

- Mahnev, D. V. (2019). Pisateli-vračı: M. A. Bulgakov i A. P. Çehov (Medical writers: M. A. Bulgakov and A. P. Chekhov). *Molodyojny innovatsionny vestnik*, (1), 137-138.
- Moran, B. (1999). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İletişim.
- Natalskaya, N. Yu ve Melkina, N. O. (2016). Vladimir İvanoviç Dal – Russkiy pisatel i vraç (k 215-letiyu so dnya rojdeniya) (Vladimir Ivanovich Dal - Russian writer and doctor (on the occasion of his 215th birthday). *Nauka molodih (Eruditio Juvenium)*, 36-40.
- Neklyudova, E. (2012). *Under doctors' eyes: private life in Russian literature in the first half of the nineteenth century*. Stanford University.
- Plaşıyenkova, Z. ve Kovaleva, T. V. (2019). Drama jizni v tvorçestve russkih i slovatskih vraçey-pisateley (Drama of life in the work of Russian and Slovak doctors-writers). *Vestnik SPBGU. Filosofiya i konfliktologiya*, (4), 650-661.
- Şklovskiy, V. B. (2007). O pisatele (О писателе), *Jurnal Samizdat*, http://samlib.ru/s/shklowskij_b/1895.shtml, 01.11.2022.
- Şlyahov, A. L. (2012). *Klinika S... (Clinic S...)*, İzdatelstvo Avtor.
- Şpilyanskiy, E. M. (2013). Dal Vladimir İvanoviç, 1801-1872 Russkiy pisatel, leksikograf, etnograf, vraç (Dal Vladimir Ivanovich, 1801–1872 Russian writer, lexicographer, ethnographer, physician). *Kliniçeskaya gerontologiya*, 11 (12), 56-57.
- Tanç, N. ve Erken, J. (2021). *Sosyolojik edebiyat eleştirisi bağlamında Nef'i ve eserleri*. 4. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu, Muğla, 455-471.
- Yakovlev, D. S. (2013). Vračı v mire slovesnosti (Doctors in the world of literature). *Byulleten meditsinskih internet konferentsiy*, 3 (11).
- Yegorişeva, İ. V. (2019). S. İ. Mitskeviç – obşestvennyy vraç, revolyutsioner, pisatel (k 150-letiyu so dnya rojdeniya) (S. I. Mitskevich - Public doctor, revolutionary, writer (on the occasion of his 150th birthday). *Problemy sotsialnoy gigiyeni, zdravoohraneniya i istorii meditsini*, 27 (5), 921-923. <https://www.livelib.ru/author/168760-andrej-shlyahov>, 25.11.2022.

Bu eser Creative Commons Atf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).